

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Husitská teologická fakulta

Lukáš Štursa

Stvoření jako svátost v dílech

Alexandra Schmemanna,

Pierra Teilharda de Chardin a Jürgena Moltmanna

a jeho význam pro současné teologické myšlení

**The Creation as Sacrament in the Writings of
Alexander Schmemann, Pierre Teilhard de Chardin
and Jürgen Moltmann and its Value for the
Contemporary Theological Thinking.**

Autoreferát dizertační práce

Praha 2016

Předkladatel dizertační práce: **Mgr. Lukáš Štursa**
Doktorský studijní program: **Teologie**
Studijní obor: **Husitská teologie**
Školitel: **doc. ThDr. Jiří Vogel, Th.D.**

Oponenti dizertační práce:

.....
.....

Obhajoba dizertační práce se koná dne:

.....

v .....

na .....

před komisí pro obhajobu dizertační práce.

Předsedou komise byl jmenován:

.....

Předseda oborové rady:

Doc. ThDr. Kamila Veverková, Th.D., HTF UK v Praze

Děkan fakulty:

Doc. ThDr. Kamila Veverková, Th.D., HTF UK v Praze

Lukáš Štursa

Stvoření jako svátost v dílech Alexandera Schmemanna, Pierra Teilharda de Chardin a Jürgena Moltmanna a jeho význam pro současné teologické myšlení.

Anotace

Tato disertační práce se zaměřuje na otázku, jak křesťanská teologie rozumí vztahu člověka, stvoření a Boha v situaci ekologické krize. Zkoumá dílo tří velkých myslitelů dvacátého století – pravoslavného teologa a liturgika Alexandera Schmemanna, francouzského paleontologa a jezuitského kněze Pierra Teilharda de Chardin a německého teologa Jürgena Moltmanna – aby formulovala křesťanský pohled na lidskou a mimo-lidskou část stvoření. Uváděné názory nevedou jen k intelektuálnímu porozumnění, ale především poskytují základ pro praktický křesťanský život a na hlubší úrovni pro skutečnou spiritualitu stvoření.

Klíčová slova

křesťanství, teologie, stvoření, ekologická krize, Schmemann, Teilhard de Chardin, Moltmann

Lukáš Štursa

The Creation as Sacrament in the Writings of Alexander Schmemmann, Pierre Teilhard de Chardin and Jürgen Moltmann and its Value for the Contemporary Theological Thinking.

Annotation

This thesis focuses on the question how the christian theology understands the relation of man, creation and God in the situation of the environmental crisis. It explores the legacy of the three great thinkers of the 20th century - orthodox theologian and liturgist Alexander Schmemmann, French paleontologist and jesuit priest Pierre Teilhard de Chardin and German theologian Jürgen Moltmann – to articulate how the christian approach to human and non-human creation looks like. Alleged views lead not only to intellectual understanding, but shape above all the basis for practical christian life and on the deeper level for the true spirituality of creation.

Key Words

theology, christianity, creation, enviromental crisis, Schmemmann, Teilhard de Chardin, Moltmann

AUTOREFERÁT

Text dizertační práce je rozdělen obvyklým způsobem. Obsahuje podrobnější úvodní část, dále tři kapitoly věnované meritů práce, tedy postupně teologickým názorům A. Schmemanna, P. T. de Chardina a J. Moltmanna, a nakonec závěrečnou část.

V úvodu je připomenuta současná krize životního prostředí a odtud odvozena aktuálnost problému stvoření v teologii a motivace autora. Největší část úvodu zaujímá komparace tématu stvoření z pohledu dvou církevních dokumentů, Kompendia sociální nauky církve a Základů sociálně-etické orientace CČSH. Autor dochází k závěru, že oba dokumenty sice poskytují z křesťanských pozic mnoho dobrých důvodů pro ochranu životního prostředí, nicméně se mu zdá, že je ignorována (Kompendium) nebo aspoň nejasně formulována (Základy) otázka vnitřní hodnoty stvoření, která by se dala přes množství komplikací vyjádřit jako *subjekt* stvoření.

Autor má za to, že k odůvodnění etického chování člověka vůči stvoření, jehož je součástí, je právě téma vnitřní hodnoty stvoření velmi důležité. Naznačuje také několik dílčích otázek, které souvisí s uvedeným „hledáním hlubší dimenze stvoření“ (vztah mezi stvořením a člověkem, kontakt Boha se stvořením, spiritualita stvoření). Autor stručně uvádí myslitele, jejichž dílo bude předmětem práce, a anticipuje, kde by mohl být jejich možný přínos. Cíl dizertační práce je artikulován tímto způsobem: „Můj projekt si bude klást otázku, jak v křesťanství vyjádřit hodnotu stvoření v souvislosti s představou Boha. Bude hledat odpověď v díle A. Schmemanna, P.

Teilharda de Chardin a J. Moltmanna a pokusí se v závěru shrnout význam a inspiraci pro křesťanský život, který stojí na začátku 21. století před řadou problémů, z nichž pochopení stvoření a vztah k němu a v něm je jedním z těch důležitých.“

V části věnované Alexandru Schmemannovi je přiblížena jeho liturgická teologie s hlavními tématy mezi něž patří zejména primát liturgie v pravoslavné teologii, nezbytnost liturgické a svátostné zkušenosti v křesťanském životě, zásada *lex credendi - lex orandi*. Je popsán pohled na svátosti, především důraz na pojetí svátostného symbolismu a ústřední postavení svátosti eucharistie. V dalších podkapitolách je přiblížena souvislost liturgické teologie s eklesiologií.

Nejdůležitější částí je Schmemannovo porozumění stvoření. Autor práce ukazuje Schmemannův koncept světa jako první teologie, případně světa jako prvního symbolu a především vyzvedává identifikaci světa a svátosti eucharistie.

Svátostné pojetí světa je prohloubením schopnosti stvoření zrcadlit skutečnost Stvořitele. Svět byl podle Schmemanna v původním stavu před Adamovým pádem v dokonalé jednotě s Bohem, a přestože je tento stav narušen hříchem, je možné jej znovunavázat v liturgických úkonech církve. Skrze liturgické prožívání je možné znovu navázat společenství s Bohem a vnímat svátostnou povahu světa v její původní intenci. Role člověka je tak přirozeným způsobem role kněze, který přijímá život a svět jako dar a proměňuje jej v díkůvzdání ve společenství se svým Stvořitelem.

Ze Schmemannovy vize křesťanského liturgického života církve vyplývá překonání dichotomie mezi světem naší běžné zkušenosti a světem vzkříšení. Z pohledu liturgické zkušenosti je překonán rozdíl mezi rozpory tohoto světa a celý svět je viděn jako přirozeně svátostný a „plný Boha“. Míží také falešné rozdělení na věci světské a svaté, profánní a náboženské. Účast na liturgii umožňuje znovuprožívat původní jednotu světa.

Kapitola o Schmemannovi je zakončena krátkou diskuzí, kde autor polemizuje s exkluzivitou jeho liturgické vize, ale především vyzvedává a kladně hodnotí celostní pohled na svět, zkušenostní prvek v křesťanství, hloubku svátostně-symbolického pohledu na stvoření.

V kapitole o názorech Pierra Teilharda de Chardin jsou nastíněny základní koncepce a osvětleny základní pojmy jeho nauky. Je vysvětlen kromě jiného pohled na duchovní evoluci kosmu, pojetí ducha a hmoty, noogeneze, jeho antropologické názory, především pak pojem osoby, koncepce kosmického Krista a konvergence k bodu Omega.

Autor se snaží dedukovat de Chardinův přístup ke stvoření a opírá se zejména o meditativní texty, které ukazují hluboký spirituální přístup k celku stvoření a přitom zůstávají zakotveny v křesťanské tradici. Autor dospívá k názoru, že organická a celostní vize Teilharda de Chardin je specifickým způsobem, jak skrze fascinaci stvořením, skrze jeho poznání a skrze odhalení sama sebe a své úlohy ve stvoření dospět k Bohu.

Stat' o Jürgeu Moltmannovi začíná vhladem do jeho světoznámé teologie naděje. Poté uvádí z jeho dalšího teologického díla teologii kříže, pojetí Trojice a koncept Boha. Dizertační práce se snaží ukázat, že Moltmannovy úvahy o stvoření rozpracovávají jeho předcházející teologické koncepce.

Moltmann je viděn jako autor, který reaguje cíleně na ekologickou výzvu moderní doby z pozice teologa. V druhé části pojednání jsou uváděny jednotlivé aspekty jeho ekologické teologie stvoření. Je zmíněn například Moltmannův pokus explikovat základy krize vztahu mezi člověkem a přírodou a nově definovat nově vztah mezi člověkem a přírodou jako vztah symbiotický. Práce věnuje zvýšenou pozornost obrazu Boha ve stvoření, především způsobu, jak je Bůh ve svém stvoření přítomen. Imanence Boha je vyjádřena pomocí starozákonního konceptu Boží Šechíny a pomocí představ habitujícího Logu a Ducha Svatého.

Práce informuje také o Moltmannově aplikaci představy trpícího Boha v nauce o stvoření, o recepci židovské nauky o sebeomezení Boha, která doplňuje křesťanskou nauku o stvoření z ničeho a v neposlední řadě o pomyslném vrcholu Moltmannovy teologie stvoření, která spočívá v pojednání o šabatu stvoření. Diskuze s teologií Jürgeu Moltmanna se věnuje některým problematickým aspektům pohledu na Boha, jeho nauku o stvoření však hodnotí více než pozitivně.

Závěrečná část disertační práce se snaží odpovědět na otázku formulovanou v úvodu, jak v křesťanství z pohledu uvedených myslitelů definovat pojem stvoření.

Nalézt obraz Boha odpovídající současnému pojetí světa, který se od dob Aristotela i od dob Tomáše Akvinského hodně změnil, je velký úkol moderní teologie. Tento úkol nevede k odstranění dosavadního pojetí pojmu Boha, ale spíše k jeho rozšíření o další aspekty, případně k osvobození doposud příliš úzkého pohledu. Jak poznamenává Karl Rahner: „Pro soudobé chápání křesťanství je základním problémem, jak může být Bůh skutečně Bohem a nejen prvkem, součástí světa a jak ho přesto v našem náboženském vztahu ke světu musíme chápat nikoli jako někoho, kdo stojí mimo svět. Dilema ‚immanence‘ a ‚transcendence‘ Boží je nutno překonat, aniž bychom přitom obětovali jedno či druhé.“¹

Alexander Schmemmann nevyjádřil ve svém díle nikde potřebu hledat nový obraz Boha. V jeho optice byl svět a Bůh původně ve vzájemném společenství lásky, což je vlastně dokonalá jednota vyjádřená třeba Pavlovou představou Boha, který bude „vším ve všem“ (1K 15,28). Zdá se, že Schmemmann nikdy plně nepřijal kultickou představu duality světa rozděleného na přirozenou a nadpřirozenou sféru. Bůh mu byl přirozeně Pánem nerozděleného světa. Právě naše náboženské a kultovní představy jsou znakem naší neschopnosti vnímat Boha v plnosti, tedy také jako přítomného ve stvoření. Podle jeho koncepce je člověku umožněno skrze svátosti prožít tuto původní dimenzi jednoty. Svět je opět „divinizován“ ve svaté liturgii, svět pronikají božské energie, Kristus se stává opět živoucím srdcem světa a člověk „poznává“ Boha skrze svět.

---

¹ RAHNER, Karl. *Základy křesťanské víry*, s.136.

Narozdíl od Schmemannovy „liturgické epifanie Boha“ je vědec de Chardin veden instinktem nahlédnout Boha uvnitř vývojového procesu stvoření. Způsobem poznání Boha není primárně liturgie, ale kontempace smyslu a účelu kosmu a člověka v něm. De Chardin se noří do hmoty, probádává hlubiny světa a nachází Boha jako zdroj, jako imanentně přítomný udržující a oživující faktor a smysl každého prvku vesmíru. Kontempluje Boha jako kosmického Krista a jako finalitu vesmíru v bodu Omega. Rozšiřuje tím představu Boha, respektive rozšiřuje náš úhel pohledu na Něj. Bůh se dává poznat jak skrze vědecké poznání a zaujetí mystériem stvoření, tak kontemplací, modlitbou a láskou. Se Schmemannem se navzdory velkým odlišnostem v přístupu určitým způsobem setkává, když dospívá ke své vlastní podobě kosmické liturgie.

Jürgen Moltmann uchopuje téma Boha dogmaticky a vypracovává trojiční model, který překonává deistickou představu Boha a umožňuje účast Boha na stvoření skrze své hypostaze. Pojem Krista a jeho kříže je rozšířen skrze Ducha na celé stvoření od počátku světa. Významná je souvislost s představou Boží Šechíny, která se stává přítomností Boha ve stvoření, stejně jako představa Logu a představa Ducha Svatého jako Boží kreativní síly působící ve stvoření. Bůh je se svým stvořením v blízkém vztahu, zabydluje se v něm, spolu se stvořením trpí a působí v něm jako vykupující moc.

Můžeme shodně konstatovat, že ve stvoření je Bůh imanentně přítomen a ve stvoření působí. Ale na druhé straně žádný z uvedených názorů netvrdí, že by Bůh byl zároveň se světem ztotožněn. Svátostná přítomnost není ztotožněním Boha s materií

tohoto světa. Představa kosmického Krista vede k představě stvoření prostoupeného Bohem, ale k úplnému ztotožnění Boha se stvořením dojde až na samém konci konvergence kosmu v bodě Omega. Moltmann se vyslovil pro pan-en-teistický model křesťanského Boha, čímž se vyhnul nebezpečí deismu na jedné straně a panteismu na druhé. Můžeme tedy snad shodně s naznačenými názory konstatovat, že „Bůh odhaluje svůj život také skrze svět.“² Můžeme dodat, že odhaluje sám Sebe také skrze hmotu, tělo, zvířata a rostliny. Lidské nitro nelze považovat za jediné „důstojné“ místo, kde dochází k sebesdělení Boha. Naopak, také mimo-lidský svět je dostatečně hoden Boží blízkosti a Božího sdílení.

Problematika jednoty světa se dá označit za typicky postmoderní téma a ukazuje v plné míře současné těžkosti nad definováním reality pomocí duálních pojmů jako tělo/duše, duch/hmota, živé/neživé, člověk/zvíře, konečně i přirozené/nadpřirozené, svaté/nesváte či světské/náboženské. Zdá se, že analyzující přístup ke skutečnosti je střídán sklonem k syntetizujícímu pohledu a vede k překračování duality a k holistické vizi světa. U každého z našich autorů byla tato myšlenka vyjádřena odlišným způsobem.

Schmemannova liturgická vize odhaluje dichotomie tohoto světa jako falešné představy neeucharistické mysli způsobené hříchem. Není žádného skutečného rozdělení světa na sakrální a profánní část. Celé stvoření bylo stvořeno jako svaté, a celé stvoření

---

² KUČERA, Zdeněk. *Trojiční teologie. Základ teologie ve zjevení*, s. 202.

je také ve svátosti odhaleno jako svaté. Dualitu vyjádřenou kategoriemi sakrálního a profánního, náboženského a světského, kultického a nekultického Kristus odhalil jako klam a jako klam ji stále odhaluje církev. V církvi zažívá shromáždění lidu tuto holistickou a univerzální přirozenost stvoření a otevírá se skrze liturgické úkony a za přispění Ducha Svatého zkušenosti původního stavu stvoření. Svátosti mají svým hlubokým symbolickým charakterem přemostit eschatologický rozdíl mezi naší porušenou dimenzí a dimenzí království Božího. Jak říká Schmemmann: „... všechno ve stvoření bylo původně prohlášeno a určeno k dovršení božské ekonomie – ‘potom Bůh bude vším ve všem.’“³

Teilhard de Chardin uchopil vesmír kosmologicky jako spění od rozptýlenosti světa k jeho jednotě. Svět je na cestě konvergence, vrůstá skrze vývojová stádia do bodu Omega, který leží mimo oblast naší zkušenosti. Bod Omega tak překračuje hranice našich představ a je jiným vyjádřením eschatologické dimenze. Svět je pozorován jako jeden fenomén ve svém dynamickém pohybu, takže protiklady ducha a hmoty, duše a těla jsou pochopeny jako odlišné aspekty jednotné kosmické duchohmoty, jako vnitřek a vnějšek jedné kosmické látky.

---

³ „If in baptism water can become a ‘laver of regeneration’, if our earthly food – bread and wine – can be transformed into partaking of the body and blood of Christ, if with oil we are granted the anointment of the Holy Spirit, if to put it briefly, everything in the world can be identified, manifested and manifested as a gift of God and participation in the new life, it is because all in the creation was originally summoned and destined for the fulfilment of the divine economy – ‘then God will be all in all.’“ SCHMEMMANN, Alexander. *The Eucharist. Sacrament of the Kingdom*, s. 34.

Vesmír je provázaný organismus, kterým proniká kosmický Duch. Divinizace probíhá jako kosmogeneze a zahrnuje všechny aspekty našeho světa, dokonce zlo je zahrnuto do divinizáčního procesu jako jeho temný a pro nás neproniknutelný aspekt. De Chardinova nauka je opět pouze odlišnou interpretací stejné Pavlovy vize, že Bůh bude vším ve všem. Nakonec, holistická vize vesmíru je v jeho očích zrcadlením jednoty Boha, což vyjadřuje doznání: „Termín ‘celek’ je však pro mne pouze jakýmsi matným nástinem myšlenky vesmíru a nutně mne vede k výrazu určitějšímu. *Svět je utvářen Vším.*“

Stejný výrok o prostoupenosti Boha a světa (1K 15, 28) můžeme číst i u Moltmanna, který v něm vidí naplnění spásy světa. Eschatologie pro Moltmanna znamená již přicházející milost, která se projevuje již nyní skrze rozličné působení Božího Ducha. Toto Boží spásné působení se prolíná celými dějinami a proniká stvořením.

Hospodin je nablízku svému lidu a celému stvoření. Jeho Moudrost proniká celým univerzem. Právě u Moltmanna je silně zdůrazněna spása pro celé stvoření. Vztah mezi lidským a nelidským stvořením je zde nahlížen jako vzájemná jednota, a také hranice mezi tělesností a duševností je překlenuta integrálním viděním komplementárnosti celku. S odkazováním na vztah mezi osobami Boží Trojice jsou vzájemné vztahy ve stvoření také perichorétickými včetně vztahu mezi člověkem a okolní přírodou. Takové pojetí je pro Moltmannovu ekologickou nauku o stvoření charakteristické.⁴ Celé

---

⁴ „Die Trinitätslehre formuliert Unterschiedenheiten und Einheit in Gott. Die soziale Trinitätslehre formuliert die Wechselseitliche Einwohnungen und die durch sie manifestierte ewige Gemeinschaft

stvoření tvoří jeden celek, který je společenstvím vůči Bohu i společenstvím s Bohem.

Holistické přístupy ke skutečnosti nás vedou k novým závěrům ohledně vztahu člověka, okolní přírody a Boha. Ukazuje se, že svět a jeho jednotlivé součásti a aspekty lze pochopit jedině vzhledem k jeho celku a také jedině ve vztahu k sobě navzájem a ve vztahu k Bohu. Atomizovaný přístup vede k nesprávné vizi skutečnosti. Člověka vytrhává z kontextu přírody a staví jej do protikladu k ní. Duši separuje od těla a kosmos staví proti Bohu. Konečně samotný význam slova ekologie odkazuje k „předivě vztahů ve společném domě“. Jedině pohled, který je celostní, naplňuje tuto vizi také teologicky.

Globalizující pohled nás přitom vede až na hranice procesuálního přístupu. Člověk, okolní svět a Bůh jsou ve vzájemném účastném vztahu a vzájemně se ovlivňují. Vidět a zažívat universum v této okouzující jednotě je vskutku přístupné jedině eucharistické či kontemplující mysli. Bez této celostní vize není možno dojít ke smíření ani se sebou, ani se stvořením. Jednota však vyvěrá právě z Boha. K této jednotě vede církev skrze eucharistii. Království Boží i bod Omega jsou vyjádřením ideálu této jednoty.

Zdá se, že pohled církve často vyjadřuje prostředkující a funkční úlohu mimolidské přírody - příroda je Boží dar, který je člověku dán k užívání, zrcadlí stopy Stvořitele svojí důmyslností a

---

... Die trinitarische Lebensbegriff der wechselseitigen Durchdringung, der Perichorese, wird darum diese ökologische Schöpfungslehre bestimmen.“ MOLTMANN, Jürgen. *Gott in der Schöpfung. Ökologische Schöpfungslehre*, s.30n.

krásou, a v tomto smyslu je symbolem Boží velikosti, všemouhouncnosti atd. Ve zmiňovaném Kompendiu sociální nauky církve se přeci říká, že odhalením stvořenosti přírody „je možno s ní navázat vztah komunikace, chápat její výmluvný a symbolický význam, a tak pronikat do horizontu tajemství, které před člověkem otevírá cestu k Bohu, Stvořiteli nebe a země.“ (Kompendium, čl. 473) Na druhé straně se velmi málo hovoří o samotném životě světa, málo se dozvídáme o svébytnosti či „subjektivitě“ přírodních společenství, která by mohla vystupovat v roli partnera vůči lidskému světu a vztahovat se k Bohu podobným způsobem jako člověk.

Schmemann také vidí svět, stejně jako Kompendium, v jeho symbolické a zprostředkující funkci, a přesto můžeme zaznamenat v jeho pojetí světa významový posun. Ve svátosti je celé stvoření odkryto jako svaté. Participační pojetí svátostného symbolu dovoluje, aby se Kristus částečně identifikoval se světem a stal se skutečným životem světa. Ve Schmemannově pojetí totiž symbol na symbolizovaném participuje a k tajemství Boha nejen vede, ale umožňuje dokonce naši účast na Boží dimenzi. Naše adorace a naše liturgie vede k pojetí světa, který je proniknut božskou láskou a stává se v Kristu všeobjímající eucharistií.⁵

Schmemann bohužel nikde nevěnuje pozornost tématu „identity“ světa. Z jeho textů je nicméně patrná jakási spojitost světa a člověka, což je již vyjádřeno zástupnou kněžskou funkcí člověka ve

---

⁵ „We offer the world and ourselves to God... The liturgy has led us into the all-embracing Eucharist of Christ, and has revealed to us that the only Eucharist, the only offering of the world is Christ.“ SCHMEMANN, Alexander. *The World as Sacrament*, s.41.

stvoření. Člověk není vyňat ze stvoření, ale je jeho zástupcem před Bohem. Nabízí Bohu společně svůj život i život celého světa. Eucharistie zde má „kosmický“ rozměr, je obnovením pravého života nejen pro člověka, ale pro celý svět.⁶ Rozdíl mezi člověkem a ostatním stvořením zůstává, ale společná potřeba „obnovy života“ skrze Krista nemůže vést k vyjádření tohoto rozdílu jako něčeho naprosto propastného. Ve Schmemannově chápání je stvoření svátostí a ve své skutečné, hříchem nezastřené a původní dimenzi, která je nám zjevena v liturgii, není ve světě nic, co by se dalo označit jako nesvaté nebo nebožské.

Teilhard de Chardin předpokládá oduševnělost světa od jeho nejelementárnějších stupňů. Schopnost vesmíru se centrovat označil jako „vnitřek“ a nejednou také z nedostatku lepšího názvu přímo „duši světa“.⁷ Na rozdíl od pohledu, který by akcentoval vydělenost člověka z řádu přírody, pozoruje de Chardin člověka jako extenzi této světové duše.⁸ Zdá se, že zde můžeme najít originální odpověď na otázku položenou v Základech sociálně-etické orientace CČSH po hlubší problematice stvoření, aniž bychom se museli vrátit k mytologickému uvažování nebo naopak odosobnit přírodu a vyjmout ji ze vztahu ke Stvořiteli. U de Chardina je příroda jen

---

⁶ „The Eucharist is the sacrament of cosmic remembrance: it is indeed a restoration of love as very life of the world.“ Tamtéž, s. 42.

⁷ CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Writing in Time of War*, s.180.

⁸ „Whichever road we follow, we cannot withdraw from superficial plane of day to day relationships without finding *immediatelly behind us, as though it were extension od ourselves, a soul of the world.*“ Tamtéž, s. 182.

různým stupněm rozvinutého vědomí stejně jako její speciální součást - noosféra. Náš vztah ke stvoření je dán „společnou přitažlivostí“ všeho ke kosmickému Kristu, kde my sami sebe pozorujeme jako zatím nejvyšší (nejosobnější) stav stvoření a vyhlížíme stav ještě vyšší, chardinovsky řečeno, stav ultra-lidského. Lidstvo je radiálním i tangenciálním způsobem spojeno s celkem kosmu a v hloubce Božího bytí se člověk stává účastným na bytí všeho a všech.

Všeobjímající de Chardinova vize umožňuje nahlédnout smysl člověka i smysl celého stvoření a vede ke kontemplaci Boha skrze kosmos. Je zcela vzdálena objektivizaci kosmu, ale naopak ukazuje na „komunium“ člověka a kosmu v té nejhlubší úrovni. Podle mého soudu zakládá v době ekologické krize tento druh „kosmické spirituality“ křesťanský postoj ke stvoření na mnohem hlubších a stabilnějších základech než mnohdy povrchně chápané učení o vestigia Dei nebo racionálně a morálně vyslovovaný apel zachovat náš společný životní prostor budoucím generacím.

Moltmann má oproti Schmemannovi a de Chardinovi možnost poznat v plné síle důsledky environmentální krize. Může cíleně rozpracovat takové aspekty křesťanské nauky, o nichž soudí, že odhalí stvoření jako svébytnou entitu vůči člověku a odůvodní nový vztah člověka k přírodě, který nepovede k zpředmětnění a k exploitaci přírody. Moltmann se zamýšlí nad různými modely od humanizace přírody a přírody jako subjektu. Obecně ale zdůrazňuje, že stvoření je otevřeným systémem a člověk je jeho součástí. Analyzující subjekt-objektové myšlení bude lépe nahradit komunikativním a integrujícím myšlením. Proto je důležité hovořit o

společenství stvoření. Relace mezi člověkem a mimolidským stvořením se odehrává na pozadí vzájemného společenství, vzájemné „sympatie všeho bytí“ ve stvoření a na pozadí naděje v nadcházející eschatologickou budoucnost, která je pro celé stvoření společná. Takový vztah je konkretizován na etické úrovni jako partnerství a bratrství a respekt k ostatním živým tvorům. Moltmannova výzva ke změně postoje, kde je odcizení nahrazeno symbiózou, vede k explicitnímu odmítnutí antropocentrismu a vyzdvihuje respekt člověka k vnitřní nezpředmětnelné dimenzi mimo-lidského stvoření.

At' již člověk žijící z víry ve vzkříšeného Pána kontempluje svět skrze Schmemannův svátostný symbol, de Chardinovu christogenezi kosmu nebo se inspiruje Moltmannovým pojetím Boha, který je stvoření nablízku, nemůže dost dobře stvořený svět se všemi jeho aspekty vnímat jako Boha-pustý a bez-duchý. Stvoření jako hostie nebo jako oduševnělé plérómatem prostoupené bytí nejde učinit objektem vůči lidskému subjektu. Zvláště tehdy ne, pokud lze vyjádřit naději ve společný osud lidstva a tvorstva podle textu Písma svatého (Ř 8, 18-22): „Soudím totiž, že utrpení nynějšího času se nedají srovnat s budoucí slávou, která má být na nás zjevena. Celé tvorstvo toužebně vyhlíží a čeká, kdy se zjeví sláva Božích synů. Neboť tvorstvo bylo vydáno marnosti – ne vlastní vinou, nýbrž tím, kdo je marností vydal. Trvá však naděje, že i samo tvorstvo bude vysvobozeno z otroctví zániku a uvedeno do svobody a slávy dětí Božích. Víme přece, že veškeré tvorstvo až podnes společně sténá a pracuje k porodu.“

Jako dodatek na úplný závěr dizertace je nabídnuta

komparace myšlenek uvedených autorů s textem papežské encykliky *Laudato si'*, která vykazuje v řadě ohledů pozoruhodné shody. „Zelená“ encyklika *Laudato si'*⁹ papeže Františka je jedním z dokladů obratu k bolestem dnešního světa. Aniž bych po vzoru některých médií sdílel touhu mluvit o senzaci, jde o církevní dokument, který překročil mnohá očekávání. Environmentální otázky jsou jistě v církvi již dlouhou dobu diskutovanou otázkou, nicméně neobvyklost až odvážnost některých formulací a jejich etická naléhavost, která nabádá církevní společenství zaujmout jednoznačný a vyhraněný „ekologický“ postoj (výzva k ekologické konverzi), je přelomová. Stručný komparující vhled konstatuje v samém závěru nejen aktuálnost tématu ekologie v teologii, ale především dokládá, že myšlenky artikulované v práci skrze díla uvedených autorů se v mnoha základních bodech setkávají s tendencemi nového církevního pohledu. Encyklika vyjadřuje myšlenky, které byly již delší dobu patrné v teologii dvacátého století. Dílo Alexandra Schmemanna, Pierra Teilharda de Chardin a Jürgena Moltmanna jsou důkazem. Environmentální výzva vede k novému paradigmatu tématu stvoření v křesťanství.

---

9 FRANTIŠEK, papež. *Laudato si' (Buď pochválen). Encyklika o péči o společný domov*. Praha: Paulínky, 2015.

Vybraná bibliografie

- BAUCKHAM, Richard. *Theology of Jürgen Moltmann*. Edinburgh: T and T Clark, 1995. 276s. ISBN 0-567-29277-0.
- BAUCKHAM, Richard ed. *Good will be all in all: The Eschatology of Jürgen Moltmann*. Minneapolis: Fortress Press, 2001. 295s. ISBN 0-8006-3296-6.
- CUÉNOT, Claude. *Teilhard de Chardin: A Biographical Study*. London: Burns and Oates, 1965. 492s. bez ISBN.
- FISH, Thomas ed. *Liturgy and Tradition: Theological reflections of Alexander Schmemmann*. Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press, 2003. 157s. ISBN 0-88141-082-9.
- FRANTIŠEK, papež. *Laudato Si' (Bud' pochválen)*. Encyklika o péči o společný domov. Praha: Paulínky, 2015. ISBN 978-80-7450-187-6.
- GIBELLINI, Rosino. *Teologické směry 20.století*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011. 648s. ISBN 987-80-7195-177-3.
- GÖRRESOVÁ, Ida Friederike. *Syn země: Člověk Teilhard de Chardin*. Olomouc: Refugium, 1998. 121s. ISBN 80-86045-07-2.
- HAAS, Adolf. *Teilhard de Chardin-Lexikon A-H: Grundbegriffe, Erläuterungen, Texte*. Freiburg: Herder. 1971.384s. Bez ISBN.
- HAAS, Adolf. *Teilhard de Chardin-Lexikon I-Z: Grundbegriffe, Erläuterungen, Texte*. Freiburg: Herder. 1971.398s. Bez ISBN.
- HELLER, Jan. *Člověk – pastýř stvoření*. Praha: Pastorační středisko při Arcibiskupství pražském, 2002, 50s. bez ISBN.
- HÉRONNIÈRE, Édith de la. *Teilhard de Chardin: Mystika přerodu*. Olomouc: Refugium, 2009. 252s. ISBN 978-80-7412-036-7.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Appearance of Man*. London: Collins, 1965. 286s. bez ISBN.

- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Hymn of the Universe*. New York: Harper and Row, 1965. 171s. bez ISBN.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *The Vision of the Past*. London: Collins, 1966. 186s. bez ISBN.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Letters from a Traveller 1923-1955*. London: Collins, 1967. 317s. bez ISBN.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *The Divine Milieu*. New York: Harper and Row, 1968. 160s. ISBN 0-06-090487-9.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Writing in Time of the War*. London: Collins, 1968. 320s. bez ISBN.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Hymne an das ewig Weibliche (Mit dem Kommentar von Henry de Lubac)*. Einsiedeln: Johannes Verlag, 1968. 164s. bez ISBN.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Human Energy*. London: Collins, 1969. 192s. bez ISBN.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Activation of Energy*. New York: A Harvest, 1970. 416s. ISBN 0-15-602860-3.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Chut' žít. Výbor studií a meditací*. Praha: Vyšehrad, 1970. 243s. bez ISBN.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Briefe an eine Marxistin*. Olten: Walter-Verlag, 1971. 160s. ISBN 3-530-87382-9.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Toward the Future*. New York: A Harvest, 1975. 224s. ISBN 0-15-690780-1.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990. 268s. ISBN 80-7021-043-5.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Místo člověka v přírodě. Výbor studií*. Praha: Svoboda – Libertas 1993. 168s. ISBN 80-205-0309-9.
- CHARDIN, Pierre Teilhard de. *Jak věřím*. Praha: Vyšehrad 1997. 168s. ISBN 80-7021-208-X.
- LUBAC, Henry de. *Teilhard de Chardin: The Man and his Meaning*. New York: Hawthorn Books, 1967. 206 s. bez ISBN.
- LUBAC, Henry de. *The Religion of Teilhard de Chardin*. London: Collins, 1967. 380 s. bez ISBN.

- MARSCH, Wolf-Dieter ed. *Diskussion über die "Theologie der Hoffnung" von Jürgen Moltmann*. München: Chr. Kaiser Verlag, 1967. 240s. bez ISBN.
- MARTELET, Gustave. *Teilhard de Chardin, prorok Krista vždy většího*. Olomouc: Refugium, 2012. 256s. ISBN 978-80-7412-118-0.
- MATIĆ, Marko. *Jürgen Moltmanns Theologie in Auseinandersetzung mit Ernst Bloch*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1983. 424s. ISBN 3-8204-7741-1.
- MIKEŠ, František ed. *Teilhard, evoluce a globální spiritualita (sborník příspěvků z 2. mezinárodní interdisciplinární konference)*. Olomouc: UPOL, 2008. 155s. ISBN 978-80-244-2182-7.
- MILLS, William C. *Church, World, and Kingdom. The Eucharistic Foundation of Alexander Schmemmann's Pastoral Theology*. Chicago: Liturgy Training Publications, 2012. 128s. ISBN 978-1-59525-038-4.
- MOLTMANN, Jürgen: *Theologie der Hoffnung. Untersuchungen zur Begründung und zu den Konsequenzen einer christlichen Eschatologie*. München: Chr. Kaiser Verlag, 1966. 340s. bez ISBN.
- MOLTMANN, Jürgen. *Perspektiven der Theologie: Gesammelte Aufsätze*. München: Chr. Kaiser Verlag, 1968. 292s. bez ISBN.
- MOLTMANN, Jürgen. *Umkehr zur Zukunft*. München: Chr. Kaiser Verlag, 1970. 187s. bez ISBN.
- MOLTMANN, Jürgen. *Der gekreuzigte Gott. Das Kreuz Christi als Grund und Kritik christlicher Theologie*. München: Chr. Kaiser Verlag, 1973. 320s. bez ISBN.
- MOLTMANN, Jürgen. *Neuer Lebensstil: Schritte zur Gemeinde*. München: Chr. Kaiser Verlag, 1977. 153s. ISBN 3-459-01105-X.

- MOLTMANN, Jürgen. *Im Gespräch mit Ernst Bloch. Eine theologische Wegbegleitung*. München: Chr. Kaiser Verlag, 1976. 96s. ISBN 3-459-01048-7.
- MOLTMANN, Jürgen. *Trinität und Reich Gottes: Zur Gotteslehre*. München: Chr. Kaiser Verlag, 1980. 244s. ISBN 3-459-01308-7.
- MOLTMANN, Jürgen. *Mensch: Christliche Anthropologie in der Konflikten der Gegenwart*. Gütersloh: Gütersloher Verlaghaus Mohn, 1983. 175s. ISBN 3-579-03756-0.
- MOLTMANN, Jürgen. *Gott in der Schöpfung: Ökologische Schöpfungslehre*. München: Chr. Kaiser Verlag, 1985. 332s. ISBN 3-459-01590-X.
- MOLTMANN, Jürgen. *Der Weg Jesu Christi: Christologie in messianistischen Dimensionen*. München: Chr. Kaiser Verlag, 1989. 380s. ISBN 3-459-01794-5.
- MOLTMANN, Jürgen. *Der Geist des Lebens: Eine ganzheitliche Pneumatologie*. München: Chr. Kaiser Verlag, 1991. 335s. ISBN 3-459-01906-9.
- MOLTMANN, Jürgen. *Das Kommen Gottes: Christliche Eschatologie*. München/Stolzenau: Chr. Kaiser Verlag, 1995. 380s. ISBN 3-579-02006-4.
- MOLTMANN, Jürgen. *Erfahrungen theologischen Denkens: Wege und Formen christlicher Theologie*. München: Chr. Kaiser Verlag, 1999. 304s. ISBN 3-579-02631-3.
- MOLTMANN, Jürgen. *Bůh ve stvoření. Ekologická nauka o stvoření*. Brno: CDK, 1999. 288s. ISBN 80-85959-25-9.
- MOLTMANN, Jürgen. *Weiter Raum: Eine Lebensgeschichte*. München: Gütersloher Verlagshaus. 2006. 384s. ISBN 978-3-579-05233-5.
- MOLTMANN, Jürgen. *Im Ende – der Anfang: Eine kleine Hoffnungslehre*. München: Gütersloher Verlagshaus. 2007. 192s. ISBN 978-3-579-05206-9.

- MOLTMANN, Jürgen. „*Sein Name ist Gerechtigkeit*“: *Neue Beiträge zur christlichen Gotteslehre*. München: Gütersloher Verlagshaus, 2008. 232s. ISBN 978-3-579-08033-8.
- MOLTMANN, Jürgen. *Ethik der Hoffnung*. München: Gütersloher Verlagshaus. 2010. 272s. ISBN 978-3-579-01929-1.
- MORALES, José. *Creation Theology*. Dublin: Four Courts Press, 2001. 262s. ISBN 978-1-85182-264-5.
- MÜLLER-FAHRENHOLZ, Geiko. *Phantasie für das Reich Gottes: Die Theologie Jürgen Moltmanns. Eine Einführung*. München: Gütersloher Verlagshaus, 2000. 208s. ISBN 43-579-02633-X.
- NOBLE, Ivana ed. *Cesty pravoslavné teologie ve 20. století na Západ*. Brno: CDK 2012. 411s. ISBN 978-80-7325-290-8.
- PLEKON, Michael. *Living Icons: Persons of Faith in the Eastern Church*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press 2002. 337s. ISBN 978-026-8033-51-4.
- SCHIWY, Günther. *Teilhard de Chardin. Sein Leben und seine Zeit*. 2 Bände. München: Kösel, 1981/90, ISBN 3-466-20211-6 (Band 1), ISBN 3-466-20212-4 (Band 2).
- SCHMEMANN, Juliana. *My Journey with Father Alexander*. Montreal: Alexander Press, 2007, 101s. ISBN 978-1896800-66-0.
- SCHMEMANN, Alexander. *The World as Sacrament*. London: Darton Longman and Todd Ltd., 1966. 142s. bez ISBN.
- SCHMEMANN, Alexander. *The Historical Road of Eastern Orthodoxy*. Crestwood, Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1977. 343s. ISBN 0-913836-47-8.
- SCHMEMANN, Alexander. *Church, World and Mission: Reflections on Orthodoxy and the West*. Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1979. 227s. ISBN 978-091383-649-1.
- SCHMEMANN, Alexander. *For the Life of the World. Sacraments and Orthodoxy*. Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press. 1986, 152s. ISBN 978-0-913836-08-8.

- SCHMEMANN, Alexander. *Great Lent. Journey to Pascha*. Crestwood, New York: St Vladimir's Seminary Press. 1990, 140s. ISBN 0-913836-04-4.
- SCHMEMANN, Alexander. *Of Water and the Spirit. A Liturgical Study of Baptism*. Crestwood, New York: St Vladimir's Seminary Press. 1997, 170s. ISBN 978-09138-36-10-1.
- SCHMEMANN, Alexander. *The Journals of Father Alexander Schmemann 1973-1983*. Crestwood, New York: St Vladimir's Seminary Press. 2002, 356s. ISBN 0-88141-200-7.
- SCHMEMANN, Alexander. *The Eucharist. Sacrament of the Kingdom*. Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press, 2003. 245s. ISBN 0-088141-018-7.
- SCHMEMANN, Alexander. *The Introduction to Liturgical Theology*. Crestwood, New York: St. Vladimir's Seminary Press, 2003. 220s. ISBN 978-091383-618-7.
- TAFT, Robert F. *Život z liturgie: Tradice Východu i Západu*. Olomouc: Refugium, 2008. 431s, ISBN 978-80-86715-95-7.
- VOJTEK, František. *Cesty k Teilhardovi de Chardin*. Praha: Křesťanská akademie Řím, 1996, 148s, bez ISBN.
- WENZ, Gunther. *Schöpfung. Protologische Fallstudien*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht 2013. 420s. ISBN 978-3-647-56711-2.
- ŽELIVAN, Pavel. *Pierre Teilhard de Chardin: Vědec a apoštol našeho věku*. Řím: Křesťanská akademie, 1968. 171s. bez ISBN.
- Kol. autorů. *Usnesení VI. řádného sněmu Církve československé husitské*. Praha: Ústřední Rada ČČSH – Blahoslav, 1983. bez ISBN.
- Kol. autorů. *Kompendium sociální nauky církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-7195-014-1.

Summary

It seems that most Christians still neglect or pay scant attention to the matter of Creation, however important and even burning this topic appears to be in the environmental crisis our world is facing. It looks like Christianity needs to remake the definitions and to strike a new attitude. Who else ought to reveal that the current environmental problems are essentially neither technical nor political, but spiritual in their very roots? In my thesis I explore the work of the orthodox theologian and liturgist Alexander Schmemmann, the French paleontologist and Jesuit priest Pierre Teilhard de Chardin and German, and the theologian Jürgen Moltmann in search of theological answers.

The first author, Alexander Schmemmann, in his liturgical theology brings together the notion of the Eucharist and the world. According to him the sacrament is characterized by the notion of a symbol. The Symbol in his original meaning signifies the ability to create a bridge between that which is symbolized and the matter of the symbol. The world as sacramental symbol leads to the understanding that the world originally reveals the original creation in its perfect communion with God. As a negative consequence of sin are we nevermore able to see the world as a banner for the divine presence. Only the liturgy of the Christian church can reveal the world in its true nature and overcome the gap between our false perspective and the truth about the universe. In the eucharistic experience the dichotomy of the antagonistic framework of sacred and profane or natural and supranatural disappears. The outcome of the liturgical and truly eucharistic Christian life is perception of the holiness of the world.

The Jesuit scientist Teilhard de Chardin interprets the universe as the evolutionary process of matter (geogenesis), of nature

(biogenesis), of consciousness in humankind (noogenesis) to the supreme consciousness in the Omega Point which is identified with God. This point of view leads to the psychic and physical unity of humankind with the cosmos. But the primary perception is of the dynamic structure of the entire world as a spiritual pleroma, as a creation in the process of unification with God which tends to become all in all. (1Corinthians 15:28) My thesis looks at Teilhards legacy with great respect and proposes his teachings as one of the possible spiritual fundaments for new Christian approach to Creation.

The outstanding ecological theology of the German scholar Jürgen Moltmann is a continuation of his former theology of hope and staurological christology with a strong emphasis on the trinitology and social involvement. Moltmann discovers God in all created beings and finds his life-giving Spirit in the community of Creation. God is present in all his Creation through his hypostasis, as expressed for example in the Jewish concept of Shekinah or the New Testament concept of Logos. Moltmann calls for a new ethical attitude to non-human creation described as partnership or brotherhood that has to replace anthropocentrism and the exploitation of nature. Regarding the legacy of the above-mentioned thinkers, I come to conclusion that the new theology of Creation is based on the insistence of God's immanency, on a holistic vision of Creation and on a notion of Creation that cannot be objectified. Under these conditions it is possible to establish a more ecological spirituality within the realm of Christianity and put environmental values into practice. Finally, I note that the ideas formulated in my thesis are remarkably similar to some of those expressed by Pope Francis in his encyclical *Laudato si'*.

